

ՃԱՇԱԿՆԵՐ “ԲՈՒՐՆԱՍՆՔ”, ԷՆ

(Շար. տես «Բազմավեպ» 1944, էջ 33)

Քաղցր է շրջիլ բուրաստանն, հեշտալի՝ խնամքը բոյսին,
Նըւազ յուզիչ չեն սրտի մատաղեբամ ծաղիկներն՝
Քան ձեռասուն անասնիկն ու քան թռչնի՛կը դերի:
Տըխուր ձմեռն երբ տիրէ կապուելով գեղ ծառերուն,
Ու երբ ծածկէ ձիննապատ երկիրն անգարդ եւ անշուք,
Այն ատեն է ցանկալի, յարգի՝ պարտէ՛ղը ծաղկած:
Ի զո՛ւր վրձին նըկարչին կ'ջանայ տա՛լ քաղցր պատրանք:
Ո՞ր Զեւքախ⁽¹⁾, ո՞ր Ապեղէս⁽²⁾ գիտէ տալ ճիշտ գեղ ծաղկին:
Արշալոյսին գնա՛՜ փրցուր բուրաստանէդ ցօղաթուրմ՝
Վարդ մը կարմիր ու կեղծին քով դիր՝ շինուած նըկարչէն,
Մեռած դիակ մը պիտի թըւի քեզ տի՛պը⁽³⁾ տփռոյն:
Գարո՞ւն դըւարթ, փութա՛ սուգը փարատել ձմեռուան:
Դուք ծաղիկնե՛ր բանտարկուած, ելէ՛ք պճնել բուրաստանն:
Ո՛հ, ինչո՞ւ ձեզ չըհասաւ Վիրգիլիոսն երգելու,
Աշխատանքի վախճանին՝ երբ առազաստն ամփոփած
Իր լաստափայտը քըչել դէպի ցամաք կը փութար⁽⁴⁾:
Արժանաւոր երգ ձեր վրայ՝ անոր կ'իյնար յօրինել:
Ձեր մէջէն ան ձեմեղով կ'անցնէր անշուշտ՝ մըշակներն
Երգելու, զի ձեր բուրումն անոյշ, ո՛վ դուք ծաղիկներն,
Միտք կը զըզուէ՝ խանդ, աւիւն ներշնչելով քերթողին,
Մանաւանդ քու բուրումդ, ո՛վ շահպուրակ, զոր պիտ' երգեմ:
Յորչափ ծաղկին արեգշող Այրարատեան պարտէզներն,
Եւ Եփրատէսն առողէ բուրաստաններ Մեծ Հայքին,
Ծաղկոցներուն մէջ պիտի փնտռեն ըղքեղ, դուռն անոնց
Փառքը պիտի աւելցնես. շուրջող անոյշ կը բուրէ,
Կը շնչէ օդն իւզաթուրմ, ուռնգերն ամէն կը զըզուին,
Օրիորդներ, մանուկներ կը շրջին քեզ քաղելու:
Դո՛ւք, շահպուրակ քաղողներ, եկէ՛ք սորվիլ խնամքն անոր:

¹ Ձեռագիր. Հին յոյն նկարիչ, ծնած չուրջ 425ին Ն. Ք. եւ կը համարուի մեռած 394ին: Ժամանակակիցները մեծ դիմահասանքով կը խօսին իր մասին, եւ կը համարուի զինքը մին ամենամեծ արուեստագէտներէն: Կուրիոսիլիանոս անոր կը նուիրէ լոյսի եւ ստուերի օրէնքը, Արեւատուէլ մեծ վարպետ մը կը ներկայացնէ զինքը դիմագծի մէջ: Այնքան մեծ-արժէք էին աչքին առկէւ իր գործերը՝ որ օրոշած էր ձրի նուիրել բարեկամներուն, անոնց տրուած դրամը շատ քան նկատելով՝ դարձերուն իրական արժէքէն: Մեծ հարստութիւն մը դիպած էր արդէն. կը պատմուի որ միայն Մակեդոնիոյ Արքեղպոյտ Թալաուրէի ստացած էր 175 Քլ. արծաթ եւ 16 Քլ. ոսկի Թալաուրական պալատը զարդարած ըլլալուն համար:

² Ապեղէտ. յոյն երեւելի նկարիչ Դ. զարուն Ն. Ք., իրմով յոնիական նկարչութիւնը իր դադաթնակէտին հասած է. Աղեքանդր Մեծի նկարները է, անոր մահէն վերջ Պտղոմէոսի արքայութիւնը կ'անցնին: Նշանաւոր էր դիմագծի մէջ:

³ Ուլէսէ

⁴ Այս տողին իմաստոր մոտ չէ. մենք կը հասկնանք այսպէս. երբոր Վերգրւիտս իր կենանքին վերջէնը հասած էր:

Երբոր դարնան ըսկըսին պտկիլ ծառին տերեւներն՝
Ընտըրուած սերմն ա'ռ ու դի'ր պատրաստ փափուկ հողին մէջ.
Տեսայ ոմանց քով՝ որ նախ մոխրաճուրով կը թրջեն,
Որով կ'աճի ուռճազարդ եւ բազմաթերթ ծաղիկն այն:
Թէեւ զեղով զանազան՝ բայց նոյն է հոտն ամէնուն.
Մին ճերմակով խառն եւ միւսն՝ իրեւ զոհար վարդազոյն.
Կէսը կարմիր, ուրիշներ զոյնով զեղին ու նկարէն.
Բոլորն ալ բարդ են եւ նոյն խնամքը կ'ուզեն անխնայ,
Սակայն նոյն է ժամանակն արբունքի այդ բոլորին.
Կան որ մատղաշ կը փրթթին, ամառն ամբողջ ծաղկով լի⁽⁵⁾,
Ուրիշներ շատ դժուարաւ կ'երկնեն հաղիւ մէկ ցըցուն,
Եւ ծաղկին հետ կը մեռնին՝ մաշած երկար երկունքէն:
Գեղեցիկ մահ... աւա'ղ, չեն անմահ արդիւնք ճիգերուն,
Դէմքին վըրայ դրոշմելով ծաղկեթափի փառքն իր հէզ.
Բայց յիշատակը բարի՝ մահէն անդին կը տեւէ.
Եւ քան խմբակն ոտառաւ, միշտ ծաղիկով զարդարուն,
Միացըցուն չահուրակն է ամէնէն սիրելի:

Սակայն ազնիւ ցեղին ճէտը կ'անհետի բընաջինջ՝
Նախընտրութիւն թէ չըտաս օգտակարին՝ սիրունէն,
Եթէ խընամբ չըտանիս հին անտոճմիկ մայրերու.
Զի բաղմամբ ամուսնեն ծաղկին կու տան ուժերնին,
Տըզեղ պարգերն են որ լոկ՝ սերմը ցեղին կը պահեն:
Ուստի հարկ է որ խումբին մէջ խիտ առ խիտ տընկըած՝
Գըտնես, ընտրես յարմար մայր՝ զոր խընամես փափկասուն.
Արմատին վրայ չըթողուս բոյոր ճիւղերն ի սերունդ,
Կըտրէ՛ չորերն, քիչ սերմեր մընան միայն թող վըրան,
Որպէս զի հիւթը խեղճին չըցամքեցնեն ծըծելով,
Զերդ երկուորեակ զաւակներ՝ կախուած ծիծէն մայրենի:
Իսկ որդիք չէկ չահարակին ծընունդ կ'առնեն ճիւղերէն,
Տընկըած զատ՝ Կուսանակ⁽⁶⁾ աստղի մուտքի՛ն մօտ ատեն:
Եւ ինչպէս չ'ամեն մէկ ծաղիկ

Սակայն բոլոր այս խնամքով հանդերձ, այն մէկ ծաղիկ
Երկրիս ամէն կողմը չի՛ կրնար ապրիլ անխրտիր,
Եւ կեանքն անոնց միեւնոյն երկնքի տակ չի հափուիր:
Տե՛ս շահաւորակն՝ Եւզանեան սարերուն վրայ աճելով
Երկու տարի՛ կ'երկնէ լուի դեղածաղիկ մի ցըցուն⁽⁷⁾,
Ուր մէկ ճիւղին վրայ շարուած կան երեսուն ակունքներ:
Լայնածաւայ դաշտին մէջ՝ ուր Բատուացին դո՛ւ կ'ապրի,

5 Բաղմաճիւղ շահպօրարակները դարնան կը սերմանունին եւ կը ծաղկին ամբոս. իսկ միաճիւղ շահպօրարակը դարնան սերմանունա՞ն, կ'աճի ամբողջ ամառը, յաջորդ դարնան կը ծաղկի եւ կը մեռնի, առանց հունտ տալու, վասն զի բարը շահպօրարակ հունտ չունի: Ծաղկի եւ կը մեռնի, առանց հունտ տալու, վասն զի բարը դարնան է որ կը ծաղկի՝ երկու Դիտունի է որ Եւգանեան բլուրներուն վրայ՝ երկրորդ դարնան է որ կը ծաղկի՝ երկու տարի առանց ծաղկիկի աճելէ վերջ եւ կ'ունենայ լարձը, բաղմաթերթ եւ խիտ ծաղկիկներով ցլուն մը. (Նոսոթ- հեղ.):

6 Կուռամակ կամ Կոյս՝ անուն է համաստեղութեան մը, մին 12 կենդանակերպերէն, որուն մէջ արեւը կը մտնէ 23 օգոստոսին եւ կ'ելլէ 22 սեպտեմբերին: Կը բաղկանայ 110 աստղերէ: Երբեք չի կրնար տեսնուիլ Կոյսի հասկ:

7 Տէս ծանօթ. թ. 5:

Եւ զոր գերման ծովակին⁽⁸⁾ ցասկոտ ջուրեր կը ծեծեն,
Կը ծաղկին բարդ յակինթներ, բազմաստեղնեան, հոտաւէտ.
Ու Ադրիականի ծոցն ապրող սիրուն կակաջն երկներանդ՝
Կ'ափշի դէմքին իր դունատ՝ երբ Տիրերի⁽⁹⁾ մօտ տարուի:
Ոսկի հանքէն Գանգէսի⁽¹⁰⁾ ծիրանի դոյն կը ստանան,
Եւ սաստիկ խոնկ՝ գետերու արքայ Բաթոս մեծ գետէն⁽¹¹⁾:
Ապենինեանց այս կողմն յար դուն ծաղկաւէտ կը տեսնես,
Իսկ անդին կո'ղմ մինչ Ալպիս⁽¹²⁾ աճողական ուժէ զուրկ.
Այս կողմ ամա'ռն ամբողջ յաւէտ ծաղկող Ոլէանդը՝
Կը դանդաղի հոն մինչեւ գիշերախօս ծղրիթներն⁽¹³⁾:
Կիւկլադներու⁽¹⁴⁾ մէջ անջուր՝ կը նւաղին երաշտէն.
Ոչ ցօ'ղն հոն մեղմ ծաւալող, ոչ անձրեւներն ըսփոփիչ
Եւ ոչ աղբիւր զովարար՝ կը մեղմեն տե'նդը Ծնիկին.
Այլ անիւ մ'յամբ դառնալով ճրոնչուն՝ ջուր կը բաշխէ,
Մինչ գրաստ մը կոյր՝ կը դառնայ հոն հիւ անեղր հորին չորջ:
Բայց Քիտան անուշ հոտով՝ մօտ Եգեան ջուրեր կը ծաղկի:
Իսկ Վրկանեան⁽¹⁵⁾ ծառերու տերեւներէն կը հոսի
Մեղր՝ երբ հազիւ այդն հասնի իր ցօղալից վարսերով:
Ի'նչպէս լըռեմ քու մասիդ, այրարատեան ո'վ աշխարհ,
Ծաղկոցներու նախամայրդ, դայեակ նախկին բոյսերու.
Ոչ աւսոնեան⁽¹⁶⁾ պարտէզներն յուռթի, 'ւայգիքն ողկուղոտ,
Եւ ոչ արդիւնքը բերրի երեկոյնեան տունկերուն,
Ոչ Բաբելի պարտէզներն առկախեալ ե'ն քեզ հաւսար,
Ջոր ասորի բամբիչն իսկ թողուց դանոնք քեզ համար,
Ջորերուդ մէջ հիասքանչ ամարանոց մ'ընտրելով:
Եգեմարուի աղբիւրներ բուրաստաններդ կ'ոռոգեն.
Եւ վարդամատն արշալոյս՝ անոյշ գաղպէն կը ցօղէ,
Մարգրիտի պէս շողշողուն՝ ճաճանչներէն արեւուն,
Ու նորահրաշ գոյներով ծաղկանց վըրայ հանդէլով:
Աստուածատունկ դրախտին՝ դու վայրն ու վրկան ես յաւերժ,
Անոր պատկե'րը քու մէջ՝ աղօտակի մեզ տալով.
Կ'ոսկէզօծեն արօտներդ՝ արջառներուն աղաներ,
Սարերուդ վրայ ոչխարներն՝ ոսկի մազով կը պճնին:

⁸ Ակնարկութիւն է անշուշտ Աստրիական տիրապետութեան Թրիեստի եւ վենետիկեան գաւառներու ծովափին՝ ծեծուած Ադրիականի ջուրերէն:

⁹ Այսինքն Հռոմայ մօտ կամ Տիրերեան ծովին կողմը՝ հակադրուած Ադրիականի կողմին:

¹⁰ Ակնարկութիւն այն կարծիքին թէ Գանգէսի աւազները ոսկի հատիկներ կը պարու-նակեն:

¹¹ Բնագրին մէջ Եւրիպոսոս՝ իրրեւ հին դիցարանական անուն Փոյի:

¹² Ալպիս. լեռնաշղթայի անուն Զուիցերիոյ Յիւրիս գաւառին մէջ:

¹³ Ծղրիթները կը սկսին երգել զարնան եւ աշնան. հոս աշնան համար կ'ըսէ:

¹⁴ Կիւկլադ (Կիւկլադայթ). Արշիպէղագոսի կղզիներու խմբակը, ուր հողը հրաբխային եւ շատ չոր է: Կոչուած է հիւսիսէն Կիւկլադ՝ յունարէն Քուկլոս (բոլորակ) բառէն, վասն զի բոլորակ մը կը ձեւացնեն Գեղոս կղզիին շուրջ:

¹⁵ Կը պատմուի որ Վրկան գաւառի (Պարսկաստան) բոյսերն ու ծառերը իրենց տերեւ-ներէն առաւօտ երկու ժամ մեղր կը ծորեն: (Տես Ինքիմեան, «Հնարիւս. Հայաստ.» Ա. 176):

¹⁶ Աւսոնեան. նախկին անունն է Իտալիոյ Կամպանիա գաւառին, բնիկներն ալ կը կոչ-ուէին աւսոններ: Յետոյ Աւսոնիա անունը քնդհանրացաւ բոլոր Իտալիան նշանակելու հա-մար:

Վըսեմ Մասիսդ յօնքերովն իր կը սաստէ հիւսիսի
Ու մարդերուդ վրայ գեփիւռն ուրախ ուրախ կը նազի:
Հայ երջանիկ մանուկներ, սիրեցէք հողն հայրենի.
Լեռներու կոյր ընդերքին մէջ խորասոյգ խըղճւին
Թող ուրիշներ՝ պեղելու այնտեղ ոսկին դարանած.
Արեան բոսոր վտակներով թող արօտները ներկեն
Նիդակախո'ւուն վաշտեր՝ ցրուած դաշտերը տըխուր.
Իսկ դուն հըսկէ՝ հովիտներդ ծաղկեցնելու ծիծաղկոտ.
Արծաթափայլ աղբիւրներ թող կարկաջեն վէտվէտուն:
Հայ երջանիկ մանուկներ, մշակեցէ՛ք հողն հայրենի.
Անկէ իրանն նախ մարդուն արարչադործ՝ դրոշմն առաւ
Անմահութեան, փըշումովն աստուածային իսկ շունչին,
Եւ նախամօր կերպարանն հազիւ թէ հոն փայլեցաւ,
Ամօթ ծածկեց ծաղիկներն ամէն, ամօթ կամաւոր:
Կը նըմարուին դեռ հետքերն աստուածածնա՝ քայլերուն,
Մինչ ուրիշ տեղ՝ մահացու, հոն անմահ զօրքն է պահակ,
Քերթներ բոցաղէն՝ կեանքի ծառին շուրջ կանդուն:
Երգուընցաւ Տէրն ամպերուդ վրայ, վկայ աղեղն երկներանդ,
Այնուհետեւ ո'չ սերմ, ո'չ հունձք պիտ' երբեք դադարին,
Գարունն, ամառ պիտ' իրենց կարգը պահեն անխփփոխ:
Մշտատոյժ կամարն հոս կ'այրէ երկիրըն հրավառ,
Իսկ Աստուած ի'ր ծիածանով քեզի հեղիկ նայելով՝
Պարտէզներուդ մէջ ծաղկունք, արտիդ մէջ հունձք կը ճօճին:
Ի'նչպէս կարող եմ երգել բոլոր պարծանքն այդ երկրին,
Անտառախիտ հսկաներն այն՝ որ ելան քու ծոցէդ,
Աղեղներով բարկածայթ, որպէս երկնի որոտում.
Հայկ եւ Արամն արիասիրտ, քաջերու ճեռ՝ Տիգրան քաջ,
Վիշապներու դէմ հսկայ մենամարտող վահագն այն,
Եւ Տորքն անդեղ՝ հալածող նաւեր ծովուն վրայ ծըփուն,
Արծակելով ետեւէն քարաժայռեր լեռնանման:
Ործաքարին մէջ մխուած դեռ կայ նիդակն այն ողորկ
Մեծ ծովու ափն՝ իբրեւ վկայ հուժկու բազկին Արշակի:
Յաղթող քառակ ձիերու՝ կրկեսին մէջ՝ սէզ Տրդատն,
Որ սիգածեմ իր գնացքով՝ գետերու թումբ կ'աւերէր,
Եւ ցամաքի կը փոխէր ջուրերու լայն յորձանքներն:
Անյիշատակ մի՛ անցնիր, Ամասունիդ ո'վ վահան,
Դուն ալ, որ դու վայրագն այն տապալեցիր դամբիկէն:
Եւ դուն, Բաբիկ սիւնեցի, զինուած սըրով միասայրի,
Որ զարնելով Հոնանդուն՝ հայրենի դահդ կանդնեցիր:
Իսկ Վարազդատ, Եփրատէսն ահա կ'երգէ քաջութիւնդ,
Լակոնացի Քիոնէն աւելի դուն մեծ մարդիկ:
Մեր Աքիլլէսն հայկազուն՝ անխոց Մուշեղ՝ գետափն հոն
Իր ուժին վկայ ունի Հոնն՝ ոտքերուն տակ քանդակուած.
Ինքն ըսպիտակ ձի հեծած՝ կ'աղղէ սարսափ ահաւոր⁽¹⁷⁾:

¹⁷ Ակնարկութիւն խորաքանդակներու, որոնց վրայ նկարուած է Մուշեղ իր ձիով. ըսել կ'ուզէ պատկերն անդամ ահ կ'աղղէ:

Հոն շողշողուն անդրանիկ խաչանիչ թաղն⁽¹⁸⁾ արքունի,
Արիւնին մէջ թաթառուն նախկին կոյսին վարդապետ,
Վկաներու հոյլ մ'յոգնաթիւ կը բուսցնէ այդ երկրէն.
Եւ ինչ մէկ մէկ եւ թրւեմ զանոնք, փայլէ՛ Հայաստան,
Արտազն անոնց արիւնով ծիրանեգոյն ներկւում,
Սուրբ քահանայքն ինկած հոն՝ որդիներով լուսածնունդ,
Քեզ գերազանց ցոյց կու տան, վեր քան ամէն ներքողեան.
Վարդանդ այդ քու՝ դիւցազներն իսկ բովանդա՛կ ազգերու
Կը գըլէ՛ երբ հըրաշունչ վիշապներու դէմ կանգնած
Խրոխտ, համարձակ՝ որպէս պետ հրեղէն զօրքի մ'երկնախումբ,
Կ'երթայ վիհին մէջ սուղել աստուածամարտ գունդը սեւ:
Թէ վեհն ու փոքրը պատշաճ է բաղդատել իրարու՝
Աստուածատունի դրախտիդ մէջ նորահրաշ, ո՛վ Հայաստան,
Կը ծաղկէին դիւցազներ եւ Մամգոնեան մեծ դիւցազն.
Ատկէ քաղուած ահա փունջ մ'յօրինուեցաւ հոտաւէտ,
Այրարատեան ծաղիկնէ՛ր⁽¹⁹⁾, զոր Տէր Բարձրեալն հոտոտեց:
Դո՛ւք մանուկներ հայազարմ, մշակեցէ՛ք հողն հայրենի՝
Անոնց արեամբ սըրբացած. ան ձեզ հօր քան Ասկիւպեան⁽²⁰⁾
Կու տայ գէնքեր. ատկէ քու Միհրդատդ ալ սորվեցուց
Դեղթափ շինել, եւ հըմուտ տարրաբաշխ՝ հոյզ կենսատու:
Հոն դիմելով խեղճ հիւանդն իր ցաւերուն ի դարման
Ծաղկի ծիրով մը յաճախ զինուած քաջին⁽²¹⁾ կը յաղթէ.
Վաստակն հողին կը բթացնէ դաժան ծերուն⁽²²⁾ մանգաղն իսկ:
Գընա՛ անցիր Բիւրակնեան լեռներն ի վեր ու Հաշտէնք,
Հոն անոնց գեղը թողած՝ տե՛ս, քննէ՛ ոյժը բուժիչ.
Տարտարոսին մէջ Պէոն ու Մաքաւոն⁽²³⁾ կը վիճեն,
Մինչ վարժապետ վեհագոյն գահ կը բաղմի փորձն ինքնին,
Ուր գրքերն իսկ անպէտ են բաղադրութեան գեղերու:
Աստղիկն⁽²⁴⁾ եթէ արբունքին կու տայ մահ իր հըմայքով,
Բժշկամայրն հոն մեր Աստղիկ⁽²⁵⁾ ըզրօսնելով ծաղկանց հետ,
Կ'ուսուցանէ մանկութեան ապրիլ երկա՛յն տարիներ:
Ինչո՞վ նըման են Բերու⁽²⁶⁾՝ լոսկեհանքեր լիւղական.
Ատիթ են լոկ նախճիրի, որով դաշտեր կ'արիւնին.
Ու քաղցն ոսկւոյն՝ կը լարէ անոյշ կեանքին դէմ դարան.
Արարատեան մինչ երկիր՝ կեանքի բարիք կ'ընծայէ:

¹⁸ Ակնարկութիւն արքայազարմ Սրբուհի Սանդուխտին:

¹⁹ Ըսուած Արտազնու դաշտին վրայ ինկած նահատակներու համար:

²⁰ Ասկիւպիտ. Ապոլոնի որդի եւ մին Իլիականի մէջ յիշուած դիւցազներէն եւ յետոյ աստուածացած: Իր որդիներէն էր Մաքաւոն՝ յիշատակուած իրր բժիշկ: Ասկիւպիտի անունը կապուած է բժշկութեան եւ դեղերու հետ. բոյսեր կան որ իր անունը կը կրեն եւ կը գործածուին դեղագործութեան մէջ: Ասկիւպիտի գէնք՝ փոխարեւարար ըսուած Հիւրմիւլէն, հոս հետեւաբար դեղ կը նշանակէ:

²¹ «Չինուած քաջ», թերեւս ըսուած հիւանդութեան համար, որ մահ կը պատճառէ:

²² Դաժան ծերուն մանգաղը՝ ըզրօսնելով ծաղկանց հետ:

²³ Երկու անուանի բժիշկներ հնութեան:

²⁴ Աստղիկ՝ գեղեցկութեան եւ սիրոյ աստուածուհին է, կոչուած յոյներէն Ափրոդիտէս:

²⁵ Հիւրմիւլի գիւտ է Աստղիկը իրրեւ Նոյի աղջիկ եւ դիցուհի բժշկութեան. հին ազգային աւանդութեան մէջ ճանչցուած էր պարզ դիցուհի մը՝ Նոյի աղջիկ եւ քոյր Մանիտին. այսպէս ունի նաեւ Բագրատունի իր «Հայկ Դիւցազն»ի մէջ (Ա. Դրուագ): Տես «Հին հատուք Հայոց» Ալիշանի. տպ. Ս. Ղազար 1895. էջ 279:

²⁶ Բերու. բնագրին մէջ Պեքով՝ ըստ աստուարածութեան:

Մահագործակն այն խորշակ, կոչուած Ծաղիկ թիւրօրէն,
Կը խամբէր մեր բանական դրախտին դարուն⁽²⁷⁾ ծիծաղկոտ.
Վայրազն ելած Պանքայեան դըժոխաշունչ ժայռերէն,
Կը հարուածէր ծիւ հասակն՝ ուր որ կուտան կը գտնէր.
Իսկ թէ կեանքին խնայէր՝ իր սպիններով կը թողուր
Կարմիր հետքեր այտերուն վրայ՝ որպէս նուա կարկտահար:
Ոչ մէկ հընարք կարող էր համաճարակն այն զսպել,
Որ Երբոս գետն անցնելով կը տարածուէր ընդհանուր:
Լացը տանեակ դարերու՝ հուսկ հայազգի՛մ լրոնցուց,
Պատուաստելով մարդն՝ ուսա՛ծ զայն դըրախտին ծառերէն:
Գեղով անշուք ունեւաղիկ, կայ ցեղ բոյսի մ'հոտաւէտ,
Տերեւալից, միշտ բուրոյ՝ ձիւնին տակ իսկ ծածկւում.
Խոհեակն ըստէպ կը փնտռէ զայն շրջելով բուրաստանն՝
Համեմելու խորտիկներն բաղմահաւէր կոչունքի:
Կը յարգարունին ախաշներ՝ ու բաժակներ կը յորդին...
Ախորժակներ դըրըռուած են խրմելու, յարկն ամբողջ
Կը հնչէ զուարթ, խնձոյքն այդ խեղճ համեմէն առած ոյժ:
Մի՛ անտեսեր եւս խընամքն անոր, այլ յար մշակէ
Պարտէզներուդ մէջ այդ դարմն աղնւատունի, որ ձմրան
Սուղն ու թախիծ կը վանէ սաղարթապետ իր տեսքով.
Ներատերեւ խնկունին⁽²⁸⁾ վերամբարձող թուփի պէս,
Եւ օշնան⁽²⁹⁾ այն իւղաբեր, անանուխին հետ կը ծու,
Մոխրագունակ կենեղուտն⁽³⁰⁾ ու մակերան⁽³¹⁾ խընկողիոյդ.
Եւ սաստկաբոյր ծոթորն իսկ, մեղուններու տարփալին,
Ռեհան, զուրբակ, եւ ուրիշ բոյսեր ալ դեռ մանրախոտ:
Երկարակեաց են բոլորն ալ, դիմացկուն ցուրտին դէմ,
Բայց նորածիլ ոստերէն հանէ՛ մատղաշ զաւակներ,
Ձի շատ խոժոռ կերպարանք կ'առնեն հինցած արմատներն:
Ո՛րքան սթափիւ է խընամք պարտէզներու լուսակար,
Մանաւանդ քու ամառուան արեւիդ տակ շողշողուն,
Երբոր երկինքն անփոփոխ, ըստ հայկեան մեր բարքերուն,
Ձի զըլնար քեզ ոչ սիր զովացուցիչ եւ ոչ չաղ:
Լոկ անողոր ձմեռն է պարտէզներուդ թընամին.
Հարկ է սորվիս կուրիլ դէմն անոր, յարմար ատենին,
Պահելով վայր մ'ամփոփի գիրդ բոյսերն՝ անոր երեսէն,
Ձերդ հովին իր ոչխարներն յափշտակիչ դայլերէն,

²⁷ Այսինքն մարդկային կեանքի դարունը:

²⁸ Խնկունի. համեմէն բոյս մը, **rosmarino, romarin**. կ'ըսուի նաեւ լուսցուակ (Թրք. պիպէրինա):

²⁹ Հիւրմիւլ յաջորդաբար կը թուէ խոհանոցի վերաբերեալ բոյսեր. բայց վրիպում մըն է որ կը կատարէ «օշնան իւղաբուխ»ով: Օշնան՝ է Ֆրանս. **soude** կամ **kali** բոյսը (գիտական անունով **salsola kali** L.) որ ծովային աղտոտ բոյս է, որմէ կալի, այսինքն փօքա կը հանեն: Հիւրմիւլ կ'երեւի թէ դրած է հոս զայն՝ հետեւելով հին քանի մը մեկնիչներու, որոնք եղիչին յիշած օշնանը («Չանկաւ օշնան ի ձեռս փափկասուն կանանց») իրր օժանդէր, իւր հասկցած են:

³⁰ Կենեղուտ՝ ճիշտ խնկունիի նման եւ անկէ աւելի զործածական է խորովածի համար. նաեւ՝ **salvia officinalis**:

³¹ Մակերան. գիտական անունով **majorana hortensis Moench**, Ֆրանս. **marjolaine**, հայերէն բառը յարմարեցուած է աստուարածութեամբ: Իրր մակդիր կցուած է խնկողու-գիկ, որ առանձին բոյս մըն է նոյն ընթացիկներու տոհմէն, հոտաւէտ, բայց ոչ խոհանոցի բոյս:

Եւ կամ զերդ զա՛մբըռ մ'արի վոհմակին դէմ ճակատող:
Համաշխարհիկ տունկերու հուսկ արուեստն հոս կ'աւարտեմ:
Դիտէ՛ պարտէզն երկնքին, ուր ծաղիկներ կան բոցէ,
Քա՛ղցր է անոնց նըկատել զեղն ու ընթացքն արփիածեմ,
Բայց գունազեղ պարտէզներդ չեն վար մընար անոնցմէ:
Անոնք կ'երգեն զօրութիւնն ու փառքն Ստեղծող մեծ Աջին,
Ասոնք անոր գերահրաշ զեղեցկութեան են պատկեր:
Միտքն հոն կ'ընկճի, կը զմայլի հոս. անոնք ահ, ասոնք սէր
Կ'աղբեն. անոնց դիտող ես, արարչադիր մշակ ասոնց,
Զըլլաս անփոյթ քու փառքիդ, եւ տունկերուն հետ անդուծ:

Թրգմ. Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

ԳԵՐՊ. ԵԴՈՒԱՐԴ ՀԻՒՐՄԻՒՋ

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ի Դ

Առ վաղամեծիկ եղ. Կոմիտաս քէքլիկեամ

Երբ դալկահար տերեւն աշնան
հեծկըլտալով իյնայ վար
Ծովը երբոր մեր ոտքերուն
տակ փըշրըւի ոգեսպառ,
Ու բոց արեւն ամէն իրկուն
արիւնեղով երբ մեռնի՝
Քու յիշատակդ, որդեակ սիրուն,
իմ հոգւոյս մէջ կը ծաղկի:

Ո՛հ, կը յիշեմ դեռ վարդենիդ՝
որ մահէդ վերջ խամբեցաւ,
Այն վարդենին՝ որ ձեռքերդ
ջուր կը խըմէր միշտ ծարաւ.
Դու հիմա վարդն ես անքարշամ
գաւառներու երկնային,
Փըքքած ափին՝ ջիւղ ջուրերու,
ուր անմահներ կը ծընին:

Վերջին այցիս քու դամբանիդ
ըսի քեզի, սիրելիս,
Թէ ժամանակը կը քըռչի,
ամէնքս հիւր ենք այս երկրիս.
Դուն չըչափած կեանքի սահմանն՝
անցար աշխարհն անուրջի,
Մենք գայն փորձած երկա՛ր, ըսէ՛,
այժմ ինչո՞վ ենք աւելի:

Շիրմիդ վերեւ կ'ապրի մամուռն
անոյշ կեանքիդ պէս դալար,
Բաղեղը պինդ, հաւատքիդ պէս,
խաչդ է գրքիւս սիրավառ.
Լոյսերու մէջ հանգչէ՛ հոգեակ,
դու երկընքի գըւարթուն,
Բայց մի՛ մոռնար անձրեւել հոս
նայուածքիդ փունջը գեղուն:

5 նոյեմբեր 1943

Հ. Մ. Ճ.

ՊՐԱՀԱՄԱՆՆԵՐՈՒՆ ԶՈՐԸ

(Պատմութիւն Գրութեան)

Հնդկաստանի ամենազեղեցիկ վայրերէն միոյն մէջ, յաւիտենական կապոյտ երկնա-
կամարին ներքեւ կը տարածուի խաղաղա-
կան ձոր մը՝ շրջապատուած լեռներով:

Այն ձորին մէջ հին ատեններէ ի վեր
կը բնակէր հնդկական ցեղ մը: Այն ցեղին
մարդիկը կ'ապրէին իբր միեւնոյն ընտա-
նիքի անդամներ, եւ կը պաշտէին անտեսա-
նելի աստուած մը — Պրահման:

Անգամ մը այն ձորը կը ժամանէ հնդկա-
կան ուրիշ ցեղի պատանի իշխան մը, եւ
փափաք կը յայտնէ Պրահմայի խաղաղա-
սէր հաւատացեալներուն ներկայացուցչին
հետ տեսակցիլ:

— Անձանթ պատանիին առջեւ կ'ելլէ
երկայնահասակ եւ պատկառելի ծերունի
մը, ու կ'ըսէ.

— Բարի եկար անձանթ՝ պատանի. մի-
թէ դիպուածի՞ մը կը պարտինք քու այ-
ցելութիւնդ, թէ մասնաւոր դիտաւորու-
թեամբ ուզած ես գալ ու տեսնել մեր
խաղաղաւէտ բնակավայրը:

— Այո՛, մասնաւոր դիտաւորութեամբ
մը ուզած եմ գալ ձեր քով, կը պատաս-
խանէ պատանին. — եկայ որ...

Այլ՝ ծերունին կ'ընդմիջէ զայն.

— Մեր ձորին մէջ սովորութիւն է՝ որ
հրճուինք մեր քով եկած իւրաքանչիւր ան-
ձանթին համար, ու մեր աւանդական օ-
րէնքին համեմատ՝ միայն երրորդ օրն է
որ կը հարցնենք եկուորին անունն ու այն
որ կը հարցնենք որ բերած է դինք հոս: Այս-
պէս ուրեմն, ապրէ մեր քով եղբօր նման,
եւ ուրախ սրտով վայելէ այն ամէնը՝ ինչ
որ ունինք:

Պատանի իշխանը կը խոնարհի ծերունիին
առջեւ, ու կ'երթայ անոր ետեւէն սաղար-
թախիտ արմաւենիներու շուքին ներքեւ:
Այրերը, կիները, պատանիներն ու աղջիկ-
ները պարզօրէն ու սիրազեղ արտայայտու-
թեամբ մը կ'ընդունին անձանթը: Անոնք
այնքան անկեղծ հրճուանքով կը դիմաւոր-

րեն զայն, որ կարծես ի վաղուց ծանօթ
ըլլային անոր ու սիրէին զինքը: Իսկ փոք-
րիկ տղաք կայտուելով կը ցատկոտէին ա-
նոր շուրջ եւ ծաղիկներ կը նուիրէին իրեն:

— Մենք միշտ միատեղ կ'ապրինք, կը
յայտնէ ծերունին, — մեր սիրտերուն մէջ
Պրահման է որ կը բնակի, եւ մարդկային
մարմնէն անանջատելի եղող զգացումներ
երբե՛ք չեն ծերացներ մեզ: Մենք կը տես-
նենք Պրահման անոր բոլոր ձեռակերտնե-
րուն եւ բոլոր երկնառաք պարզեւններուն
մէջ. մենք անձանթ ենք այնպիսի իղձե-
րու, որոնք կարելի չըլլայ գոհացնել, ահա՛
եւ այս պատճառաւ երջանիկ ենք:

Խորին հառաչանք մը կ'ելլէ պատանիին
կուրծքէն:

— Դու ճամբորդութենէ յոգնած երե-
ւոյթ մը ունիս, կ'ըսէ ծերունին, եւ ձեռ-
քով նշան մը կ'ընէ:

Անմիջապէս երկու տղաներ կու գան,
միասին բերելով ջրամաններ՝ հիւրին ոտ-
քերը լուարու համար, իսկ երկու պարմա-
նուհիներ ալ երկրին ամենալաւ պտուղ-
ներէն կը հրամցնեն իրեն:

Իշխանը կը դժկամակի ոտքերը լուալ
տալու, իսկ ծերունին կ'ըսէ.

— Հիւրին ծառայել, եւ նորոգել յոգնած
ճամբորդին ուժերը՝ մեր սուրբ պարտա-
կանութիւններէն մին է, զոր մեզմէ ամէն
ոք ուրախութեամբ կը գործադրէ. իսկ
իւրաքանչիւր հիւրի անձնաւորութեան մէջ
մենք կը տեսնենք Մարդը, այսինքն՝ դա-
ւակը ամենակարող Պրահմային:

Իշխանը կը լռէ, բայց ուժգին սարսուռ-
ներ կ'անցնին դէմքին վրայէն, եւ ծուն-
կերը կը դողդղան:

— Ան, թերեւս ինքզինքը գէշ՝ կը զգայ,
կ'ըսեն տղաք, որոնք ոտքերը կը լուային,
ահա՛ ծունկերը կը սրսփան:

— Ան կը դժկամակի մեր բնծայած պը-
տուղները ընդունիլ, կը բացաղանչեն
պարմանուհիները տխրածայն:

Ծերունին կը բռնէ անոր ձեռքէն.

— Որդեակ՛, կը մընջէ ան, — ան-
կասկած տաքութիւնը կը չարչրկէ քեզ.
օ՛հ ուրեմն, տուն երթանք, որ քիչ մը
հանգստանաս հոն. ապահով եմ թէ քունը